

Gorazd Nikolić, dipl. ecc.
Ekonomski institut, Zagreb

ULOGA POLJOPRIVREDE U PROCESU PRIVREDNOG RASTA

Naša privreda ima sve karakteristike tzv. dualne ekonomije, tj. takve ekonomije u kojoj su jasno izražena dva sektora: tradicionalni sektor — poljoprivreda i moderni sektor — industrija, usluge i ostale nepoljoprivredne djelatnosti.

Dok poljoprivredni sektor karakterizira izvjesna učmalost u načinu proizvodnje, prihvaćanju inovacija i tehničkog napretka, što je rezultat niskog materijalnog nivoa, nivoa obrazovanja, niskih aspiracija itd., dotle je industrijski sektor nosilac tehničkog napretka i općeg privrednog rasta te zauzima sve značajnije mjesto kako u broju zaposlenih tako i u društvenom proizvodu. Ovakvo kretanje rezultat je razlika u proizvodnosti rada. Tako je prema popisu iz 1961. godine nešto više od polovine aktivnog stanovništva u nas bilo zaposleno u poljoprivrednim djelatnostima, dok je vrijednost društvenog proizvoda poljoprivrede iste godine iznosila tek jednu četvrtinu ukupne vrijednosti društvenog proizvoda. Podaci za jednu godinu služe dakako tek kao ilustracija jer poljoprivredna proizvodnja pokazuje znatne oscilacije po godinama a i obračun po cijenama koje su dobrim dijelom limitirane daje nešto niže vrijednosti, što sve ipak ne utječe bitno na opće odnose produktivnosti.

Proces rasta u ekonomiji takvog tipa nužno međutim obuhvaća oba sektora, a razumijevanje tog procesa zahtijeva pažljivu analizu njihove međuzavisnosti.

U vrijeme kada se industrijski sektor počinje razvijati pa i kasnije, poljoprivreda je ona koja ga snabdijeva kako radnom snagom tako i znatnim dijelom akumulacije. Ova akumulacija daje se u obliku poljoprivrednog viška odnosno onog dijela poljoprivredne proizvodnje koji nije potrošen na selu, a služi u industrijskom sektoru ili kao sirovina ili kao naknada za rad. Veličina ovog viška ovisi s jedne strane o proizvodnosti rada u poljoprivredi a s druge o nivou i strukturi potrošnje seoskog stanovništva.

Porast proizvodnosti rada u poljoprivredi omogućuje oslobađanje radne snage za prelaz u industrijski sektor odnosno prelaz radne snage iz manje u više proizvodnu djelatnost.

Na taj način poljoprivredni višak i poljoprivredna radna snaga predstavljaju dva glavna izvora kojim poljoprivredni sektor napaja ekspanziju industrijskog sektora.

Prelaz radne snage iz jednog sektora u drugi odvija se relativno lako gotovo automatski: velik dio stanovništva koje se bavi poljoprivredom obično sadrži i tzv. skriveno nezaposlene, tj. takvu radnu snagu koja može napustiti poljoprivrednu djelatnost a da se pri tome ne smanji poljoprivredna proizvodnja. Viši realni dohoci koje pružaju nepoljoprivredne djelatnosti, socijalno osiguranje, atraktivnosti gradskog života, sve su to veliki stimulanasi za prelaz u nepoljoprivredne djelatnosti.

Mnogo složeniji zadatak je međutim osiguranje dovoljno velikog poljoprivrednog viška. Kao što smo već naveli, povećanje tog viška zavisi o povećanju proizvodnosti rada u poljoprivredi ali i o promjenama u potrošnji poljoprivrednog stanovništva, mjerama fiskalne politike, politike cijena i drugim.

Povećanje proizvodnosti rada osniva se u prvom redu na uvođenju tehnološkog napretka u poljoprivrednu proizvodnju. U sasvim konzervativnoj poljoprivrednoj sredini u kojoj prevladavaju niska proizvodnja, niski standardi potrošnje s niskim dometom aspiracija, to je svakako veoma težak zadatak. U takvim uvjetima čini se da su fiskalna politika i politika niskih cijena sredstva koja daju brže iako skromnije rezultate. U uvjetima gdje poljoprivredna proizvodnja više nema sasvim konzervativne karakteristike sredstva koja stoje na raspolaganju za stimulaciju poljoprivredne proizvodnje su znatno raznovrsnija. Posebna uloga pripada velikim i naprednim poljoprivrednim dobrima koja su žarišta tehnološkog napretka, organizatori kooperacije itd.

Dok porezna politika raspolaže instrumentima za direktno prenošenje akumulacije iz poljoprivrednog u industrijski sektor, dotle politika ograničenih odnosno niskih cijena poljoprivrednih proizvoda prenosi akumulaciju na taj način što povećava realne dohotke zaposlenih u industrijskom sektoru, snižava cijene sirovina koje dolaze iz poljoprivrede odnosno favorizira industrijske proizvode u odnosima razmjene s proizvodima poljoprivrednog sektora. Drugim riječima, industrijski proizvodi ako im cijenu izrazimo pomoću poljoprivrednih proizvoda, postaju skuplji nego što bi bili kod slobodnog formiranja cijena. Na taj način društvo dobiva kontrolu nad poljoprivrednim viškom i vrši njegov transfer u akumulaciju industrijskog sektora.

Ono što je važno u tom cijelom procesu je potreba stalne kontrole intenziteta mjera fiskalne politike i politike cijena kako one ne bi ugrozile stimulaciju proizvođača odnosno kako bi osigurale stalan rast poljoprivredne proizvodnje.

U razmatranjima našeg privrednog sistema često se međutim poljoprivredni sektor uzima izdvojeno kao samostalan sektor i vjerojatno pod utiskom značaja industrijskog sektora kao nosioca privrednog razvoja zanemaruju veze i međuzavisnosti oba sektora. Na to utječe i uvjerenje da individualni sektor koji obuhvaća najveći dio poljoprivredne radne snage i veći dio obradive površine nije sposoban da prihvati i u proizvodnji primijeni tehnički napredak i tako omogućiti stalan rast poljoprivredne proizvodnje. Povijesna činjenica da poljoprivredni sektor u toku privrednog rasta postaje ionako sve manji kako po broju zaposlenih tako i po učešću u društvenom proizvodu, utjecala je očito na želju da se taj proces ubrza. Sve to dovelo je do zanemarivanja međusobnih veza oba sektora i ograničenja koje taj manje važni sektor može postaviti na opću privrednu ekspanziju.

Tako je dugogodišnja politika niskih cijena poljoprivrednih proizvoda utjecala na zaostajanje nivoa dohodaka i potrošnje poljoprivrednog stanovništva za gradskim. Prema anketi iz 1963. godine prosječni dohodak poljoprivrednog domaćinstva bio je za oko 40% niži od pros. rad. dohotka. Razvoj pak komunikacionih sredstava te medija informacija utjecao je na pomicanje nivoa aspiracija potrošnje poljoprivrednog stanovništva. Kao posljedica, elastičnost potražnje, koja označava intenzitet promjena potrošnje

roba i usluga zavisno o promjenama osobnih dohodaka, prema anketi iz iste godine pokazuje znatno veće vrijednosti kod poljoprivrednih nego radničkih domaćinstava. Te vrijednosti su više ne samo kod nabave dobara industrijskog porijekla nego čak i prehrane. Razlike u potrošnji stanovništva oba sektora kao i pomicanje aspiracija vršile su svakako određeni utjecaj na brže kretanje stanovništva u gradska područja odnosno nepoljoprivredne djelatnosti, stvarajući ovdje ponudu rada znatno većom nego što je postojeća, iako visoka akumulacija je mogla zadovoljiti.

Želja da se izmijene odnosi cijena u korist poljoprivrednih proizvoda uz istovremeni porast osobnih dohodaka, a prosječno slabu strukturu ishrane, očito se izvrnula u nekontrolirani rast koji je imao znatan utjecaj na inflatorna kretanja posljednjih godina. Dobar dio svakog povišenja osobnih dohoda u prosjeku, odlazio je na nabavu prehrambenih proizvoda, a uz ponudu koja se nije adekvatno mijenjala to je značilo pritisak na cijene i smanjenje stvarnog povišenja osobnih dohodaka. Ako 1961. godinu uzmemo kao bazu, onda je indeks cijena prehrambenih proizvoda u 1967. godini iznosio 251. Drugim riječima, ako 1961. uzmemo kao polaznu godinu, onda su se cijene prehrambenih proizvoda u 1967. više nego udvostručile. Činjenica da troškovi prehrane u porodičnom budžetu učestvuju s gotovo 50%, a učešće neto ličnih dohodaka u društvenom proizvodu raste od 39% u 1961. na 45% u 1967. godini stvara određenu predodžbu o veličini inflatornog pritiska koji je stvoren kao izravna posljedica porasta cijena poljoprivrednih proizvoda.¹

Uvoz poljoprivrednih proizvoda u nekim godinama vršio je sasvim osjetljiv utjecaj na negativni saldo platne bilance i ukupno zaduženje u inozemstvu, ali je za razmjenu s vanjskim sektorom još značajniji utjecaj na opći nivo cijena koji je putem svojih multiplikativnih efekata vršio porast cijena prehrambenih proizvoda.

Stabilizacija cijena poljoprivrednih proizvoda u 1967. i 1968. godini stvorila je čini se kod jednog dijela ekonomista uvjerenje da su problemi poljoprivrede konačno riješeni: ponuda zadovoljava potražnju a neprilike u izvozu stvorene zatvaranjem nekih tržišta kao i perspektive sve modernije proizvodnje mogu dovesti čak i do neželjenih zaliha. Sklonost da se time poljoprivreda skine s dnevnog reda prioritetnih razmatranja strategije privrednog rasta očito proizlazi iz naprijed opisanog gledanja na poljoprivredu kao samostalan sektor relativno malog značaja. Međutim, analiza uzroka ove stabilizacije kao i ocjene budućeg kretanja potrošnje nalaze više oprez nego optimizam.

Stagnacija proizvodnje nepoljoprivrednog sektora u navedenim godinama imala je za posljedicu usporenje rasta osobnih dohodaka sa konzekventnim smanjenjem pritiska na tržište i smirenjem cijena poljoprivrednih proizvoda. Teškoće nastale u izvozu dovele su do porasta zaliha i sniženja otкупnih cijena.

Restrikcije potrošačkih kredita u 1965. godini dovele su do naglog porasta štednje: od 1 217 miliona novih dinara u 1965. na 4 395 miliona u 1966. Kako se potrošački krediti daju najvećim dijelom za nabave trajnih potrošnih dobara, to je njihovo ograničenje stavilo potrošača pred zahtjev da u okolnostima inače stalno rastućih cijena izvrši kupnju čim prije odnosno da

1) Izvor: SGJ — 1968. str. 120; osobni dohoci obračunati samo u proizvodnim djelatnostima.

sakupi potrebna sredstva u gotovini makar i na račun nekih drugih oblika potrošnje pa tako i prehrane.

U isto vrijeme došlo je i do promjena u strukturi troškova porodičnih budžeta zbog porasta cijena usluga a naročito stanarina.

Ako svemu tome dodamo i dvije rodne godine, onda je očito da je stabilizacija cijena poljoprivrednih proizvoda više rezultat slučajnih okolnosti nego stvarnih promjena u proizvodnji i potrošnji.

Oživljavanje privrede koje se očekuje u slijedećem periodu, a čiji znaci se opažaju već u 1968. godini, s konzekventnim povećanjem osobnih dohoda koje treba očekivati ponovo će istaći ograničenja koja poljoprivreda stavlja na opću privrednu ekspanziju.

Prema proračunu koji je izvršio dr Baletić, stopa rasta realnih dohodaka po zaposlenom u nepoljoprivrednim djelatnostima u visini od 7% povećala bi potražnju poljoprivrednih proizvoda za 4,2%. Tome treba dodati i potražnju koja proizlazi iz očekivanog povećanja zaposlenosti i povećanja inostranog turizma što sve zajedno daje stopu rasta potražnje prehrambenih proizvoda u nepoljoprivrednom sektoru od oko 10%. Ovdje međutim ne treba izgubiti iz vida i nastojanje poljoprivrednog stanovništva da poboljša vlastitu ishranu bilo naturalnom potrošnjom ili kupovinom.

Veoma pouzdan indikator budućeg povećanja potražnje poljoprivrednih proizvoda kao rezultata rasta osobnih dohodaka je sadašnja, prosječno slaba struktura ishrane. Nju karakterizira relativno visoka potrošnja žitarica i niska potrošnja vrijednijih artikala kao mesa, mlijeka, jaja i sl. U potrošnji prevladavaju kalorije biljnog porijekla kao mesa, mlijeka, jaja i sl. U potrošnji porijekla iznosi tek 23% a prema standardu uravnotežene ishrane moralo bi iznositi gotovo dvostruko više.²⁾ Potrošnja mesa po stanovniku iznosi oko 30 kg godišnje dok u visoko razvijenim zemljama iznosi i preko 60 kg. Ovi podaci ne znače dakako da promjene u strukturi ishrane automatski prate promjene dohodaka. Navike, nabave trajnih potrošnih dobara, izdaci za rekreaciju i sl. vrše određeni usporavajući utjecaj, ali do povećanja potražnje prehrambenih proizvoda odnosno poboljšanja strukture prehrane kao prateće pojave povećanja osobnih dohodaka nužno dolazi na što ukazuju i visoki koeficijenti elastičnosti potražnje dobiveni na temelju analiza provedenih anketa osobne potrošnje. Nivo i struktura poljoprivredne proizvodnje javlja se na taj način kao potencijalni ograničavajući faktor stabilnog privrednog rasta.

Jedini način da se u sadašnjim uvjetima izbjegne trka cijena i realnih osobnih dohodaka je povećanje efikasnosti poljoprivredne proizvodnje — porast fizičkog volumena proizvodnje uz smanjenje jediničnih troškova, poboljšanje transporta i skladištenja te svođenje trgovačke zarade na razumnu mjeru. Ovo zahtijeva u prvom redu donošenje određenih mjera koje bi stimilirale realizaciju tih zadataka kako kod društvenog tako i kod individualnog sektora poljoprivrede.

Analiza produktivnosti u društvenom sektoru poljoprivrede, ako produktivnost mjerimo društvenim proizvodom po hektaru obradive površine, pokazuje značajan porast tek u šezdesetim godinama. Ako uzmemo 1960. kao

2) Vidi: dr Josip Stahan: Tendencija promjena strukture ishrane u toku privrednog razvoja, Ekonomski institut Zagreb, 1968.

polaznu godinu, onda se je vrijednost društvenog proizvoda koji se dobiva s jednog hektara povećala u tekućim cijenama za šest puta. Iznos regresa, subvencija i investicija koji u 1958. i 1959. nadvisuje vrijednost društvenog proizvoda i do dva puta počeo je posljednjih godina dolaziti u realne okvire: u 1966. godini ta davanja iznose 19,90% društvenog proizvoda a u 1967. i 1968. vjerojatno još i manje (vidi tabelu). Visoki porast proizvodnje ovog sektora doveo je međutim do toga da dalju ekspanziju proizvodnje treba očekivati više iz međusobne kooperacije i kooperacije s individualnim proizvođačem nego iz proširenja vlastite proizvodnje.

Produktivnost individualnog sektora, ako je mjerimo na isti način kao i kod društvenog, veća je u pedesetim godinama dok u šezdesetim zaostaje za produktivnošću društvenog sektora. Interesantno je međutim da su takvi rezultati postizavani s investicijama koje nisu prelazile 5,6% vrijednosti društvenog proizvoda ovog sektora. Uopće izgleda da taj sektor ima više vitalnosti i smisla za tehnički napredak nego što se to najčešće pretpostavlja. Čini se da u ovom sektoru postoji velik prostor i mogućnosti da se i uz mala ulaganja znatno poveća proizvodnja: stimuliranje uvođenja mehanizacije, selekcije sjemena i stoke, veća upotreba zaštitnih sredstava, bolja organizacija otkupa, sigurnost u izvršavanju kooperantskih obaveza, stimulacija poreznom politikom i sl. dalo bi sigurno značajne rezultate. Sve ove mjere svele bi se na bolje korištenje malih posjeda uz racionalniju i intenzivniju upotrebu radne snage. Ono što međutim pobuđuje interes u analizi investicija u individualnom sektoru poljoprivrede je stalno smanjenje njihovog učešća u društvenom proizvodu u šezdesetim godinama: 6,2% u 1961. na 3,8%⁴⁾ u 1966. godini. Ako se uzme u obzir da je baš u tom periodu došlo do značajnog povišenja cijena poljoprivrednih proizvoda, a da se struktura potrošnje poljoprivrednog stanovništva, kako nam pokazuju ankete, nije poboljšala, onda se može jedino zaključiti da se individualni poljoprivrednik i nije okoristio relativnom promjenom cijena. To nameće i pitanje da li postojeća porezna politika vrši bilo kakav povoljan utjecaj na povećanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda.

Određeni instrumenti ekonomske politike koji bi rezultirali stimulacijom intenziviranja proizvodnje individualnih poljoprivrednika s konzekventnim povišenjem životnog nivoa, imali bi svakako višestruke rezultate:

— povećalo bi se tržište industrijskih proizvoda s odgovarajućim utjecajem na porast industrijske proizvodnje. Ne treba naime zaboraviti da poljoprivredno stanovništvo čini još uvijek oko polovice ukupnog stanovništva;

— povećanje poljoprivredne proizvodnje uz relativno smanjenje cijena poljoprivrednih proizvoda djelovalo bi na povišenje realnih osobnih dohodaka u oba sektora te tako i na stabilnije kretanje cijena s odgovarajućim povoljnim utjecajem na vanjsko-trgovinsku razmjenu;

— povišenje realnih osobnih dohodaka, bolja opremljenost gospodarstava i domaćinstva djelovala bi na razvitak tercijalnih djelatnosti u ruralnom području;

— smanjenje migracionog pritiska na gradska područja utjecala bi na stvaranje povoljnijeg odnosa između raspoložive akumulacije i ponude rada.

Ovakva kretanja nesumljivo bi pomogla usklađivanje strukturnih odnosa u proizvodnji i osiguravala stabilniji privredni rast.

4) Vidi: »Investicije 1947—1966«, Institut za ekonomiku investicija, Beograd.

Godina	Društveni proizvod ¹⁾		Proizvod po ha obradive površine		Društveni Investicije ²⁾	Društveni Regresija ³⁾	Ukupno	Individualni	% investicija u DP	Individ. sektor
	Društveni sektor	Individ. sektor	Društveni sektor	Individ. sektor						
1952.	27	198	11	27	9,0	5,6	14,6	18,7	54,0	9,4
1953.	20	301	13	36	17,1	14,6	31,6	19,7	158,5	6,5
1954.	20	300	21	33	18,9	11,6	30,5	29,2	152,5	9,7
1955.	32	406	38	43	23,1	16,6	39,7	19,5	124,0	4,8
1956.	33	405	42	42	34,3	17,6	51,9	22,2	157,2	5,4
1957.	55	512	66	60	51,1	28,8	79,9	27,4	145,2	4,7
1958.	46	490	54	52	73,2	24,7	91,9	37,1	212,8	7,5
1959.	65	621	71	66	112,4	28,9	141,3	38,9	371,1	6,2
1960.	80	623	77	67	106,5	29,2	135,7	43,4	217,3	6,9
1961.	150	688	129	75	106,6	26,7	133,3	43,2	169,6	6,2
1962.	215	770	182	84	118,7	45,2	163,9	36,2	88,9	6,2
1963.	279	910	217	100	140,1	55,7	195,8	44,0	76,2	4,7
1964.	411	1 147	304	128	140,0	84,6	224,0	51,9	70,2	4,8
1965.	622	1 482	440	168	135,0	—	135,0	69,0	54,5	4,5
1966.	767	1 960	528	223	151,6	—	151,6	74,4	21,7	4,7
										3,8

Napomena: Društveni proizvod poljoprivrede obračunat je po organizacionom principu. Razlika koja nastaje iz obradiva po principu čistih djelatnosti kod društvenog sektora se stalno povećava te u 1966. godini iznosi 350/0.

Izvor: 1) Studije, analize i prikazi 19, 29 i 39, Savezni zavod za statistiku, Beograd

2) Institut za ekonomiku investicija: »Investicije 1947—1966«, Beograd

3) Priručnik za ekonomiku poljoprivrede, Zadruga knjiga, Beograd, 1964, str. 725 za 1952—1960. i Statistički bilten Narodne banke br. 2/1965. str. 51.